

CERCETAREA PRIMEI EPOCI A FIERULUI ÎN BANATUL ROMÂNESC. SCURT ISTORIC.

*În fața amintirilor suntem egali cu zeii. Nici ei nu le mai pot schimba.
Ceea ce s-a întâmplat nu mai stă în puterea lor și nici a destinului.*
(Octavian Paler)

*Alexandru Hegyi**

* Universitatea de Vest, Asociația Arheo Vest, Timișoara; alexandruhegyi@gmail.com

Abstract. Once with the development of Habsburgian infrastructure works, the concerns about the archaeological heritage have also begun to increase. In time this has led not only to specific methodology but also to the systematic research. The Early Iron Age was perceived under several aspects by different scholars, not few remarking themselves through their research in the field and also to the devotement attributed by them to this area of study. The present study aims at a short incursion in the history of researches performed by different experts who targeted a minute knowledge of the above mentioned period. Our study also plans to display a concise series of archaeological excavation already renowned in the bibliography as after the specific cultural groups were named¹.

Keywords: Early Iron Age, Banat region, research history, researchers, archeological excavation.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, Banatul cunoaște o puternică dezvoltare industrială. Astfel, prin intermediul construcțiilor industriale și a căilor ferate, sunt aduse la suprafață tot mai multe vestigii arheologice, care au suscitât interesul autorităților. În acest context, anul 1854 a reprezentat înființarea *Kaiserlich Königlichen Central-commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*² din care făceau parte, în funcția de *Conservator* pentru *Woiwodschaft Serbien und das Temeser Banat*, Alexander Bonnaz, viitorul episcop de Cenad, răspunzător pentru *Woiwodina* și Karácsonyi László de Beodra desemnat pentru *Temeser Banat*³.

Datorită unor personalități marcante precum Ormós Zsigmond, Johann Nepomuk Preyer, Szentkláray Jenő, Odor Samu, Vargics Imre, Atanasie Raț, Anton Marx și alții, în data de 25 iulie 1872 a luat ființă la Timișoara “*Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat*” (*Societatea de Istorie și Arheologie din Ungaria*

¹ Mulțumim Anei-Maria Povaliceanu (Facultatea de Litere, Istorie și Teologie, secția Engleză-Germană, Universitatea de Vest, Timișoara) pentru amabilitatea revizuirii rezumatului.

² *Cezaro-crâiasca Comisie Centrală pentru Studiul și Conservarea Monumentelor* din Viena.

³ *Jahrbuch*, 1856, p. 40; Kakucs, 1977, p. 473 (cu posibile confuzii).

de sud)⁴. Sarcina societății este prezentată în următoare descriere: “... executarea săpăturilor arheologice, cultivarea istoriei și a arheologiei și interesarea unei mese tot mai largi pentru această știință”⁵.

Sfârșitul primului război mondial nu a afectat situația patrimoniului bănățean față de anii precedenți. Activitatea societății, care acum se putea caracteriza sub forma unei instituții muzeale, nu a încetat.

Tot în această perioadă, datorită descoperirilor izolate și de cele mai multe ori întâmplătoare au început să apară unele colecții particulare. În cadrul muzeului existau la acea vreme colecții importante precum: colecția Ormós (colecție de numismatică), colecția Póngracz (arme, obiecte și monede), colecția Alexander Bonnaz (colecție de numismatică). Alături de acestea au mai fost alăturate colecții provenite din săpături arheologice de salvare, cum ar fi cele efectuate la Timișoara, Parța, Periam, Vatina, Dubovac *etc.*⁶. Poate una dintre cele mai reprezentative este colecția Póngracz din cadrul Muzeului Banatului din Timișoara, cuprinzând materiale din zona Porților de Fier și din regiunea de la sudul Dunării⁷.

O altă realizare din punct de vedere al aprofundării științifice raportate la sfârșitul secolului al XIX-lea o constituie monografia satului Maidan (Brădișorul de Jos, oraș Oravița) scrisă în anul 1895 de către Sofronie Liuba și Aurelie Iana⁸.

În general, pentru perioada antebelică descoperirile arheologice sunt întâmplătoare, neprezentând un context anume, iar majoritatea muncii de cercetare a fost canalizată asupra unor săpături nesistematice, având un caracter strict informativ, fără a se avea în vedere determinarea procesului cultural istoric al perioadei dedusă pe baza studiului artefactelor descoperite.

Pentru perioada interbelică amintim eforturile depuse în cercetarea arheologică ale lui Ioachim Miloia⁹, primul director al muzeului bănățean, chiar dacă activitatea sa în acest domeniu a fost marcată de lipsa specializării. Acesta a recurs doar la câteva cercetări de teren și la efectuarea unor săpături de mică amploare. Elaborarea unui chestionar istoric distribuit în unele localități bănățene este un alt merit al său. Datorită cunoștințelor arheologice precare este nevoit să apeleze la colaborarea unor cercetători avizați precum Constantin Daicoviciu¹⁰, publicând cu acesta în revista *Analele Banatului* articolul *Cercetări arheologice în Banatul de sud* în anul 1930¹¹.

Marius Moga este o altă personalitate marcantă pentru istoria arheologiei bănățene. Astfel, în cadrul circumstanțelor de la sfârșitul perioadei interbelice acesta va avea sarcina realizării unor cercetări arheologice sistematice. Devenit între timp director al Muzeului Banatului, M. Moga va realiza primele săpături bazate pe o

⁴ Berkeszi, 1908, p. 199.

⁵ Kakucs, 1977, p. 473.

⁶ Medeleț-Râmneanțu, 2003, p. 6.

⁷ Gumă, 1993, p. 140.

⁸ Liuba-Iana, 1985; Gumă, 1993, p. 140-141.

⁹ Miloia *et alii*, 1997.

¹⁰ Gumă, 1993, p. 141.

¹¹ Daicoviciu-Miloia, 1930; Gumă, 1993, p. 141.

metodologie modernă. Aceste cercetări vizau stațiuni de la sfârșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului¹².

Un alt aspect ce trebuie menționat privitor la această perioadă, se referă la unele încercări de monografie a Banatului. Ioan Lotoreanu publică în anul 1935 *Monografia Banatului* (vol. I), care a avut scopul explicării situației geografice cât și analiza informațiilor cantitative privitoare la așezările omenești de pe teritoriul acestuia. Pe lângă informațiile de ordin administrativ-istoric mai apar și unele mențiuni arheologice¹³; de exemplu, semnalarea unei așezări la Bocșa Română¹⁴, a unei mine la Maidan, exploatate “*de Daci sau Romani*”¹⁵, sau a unui pumnal de bronz de la Periam¹⁶.

Problematika epocii bronzului și cea a fierului pentru teritoriul Banatului a fost atinsă parțial în lucrări de sinteză internaționale. În anul 1929, preistoricianul Gordon Childe amintește tangențial și de epoca fierului în spațiul carpato-dunărean¹⁷. Dumitru Berciu și Ion Nestor sunt cercetători români care tratează același subiect în cadrul lucrărilor de specialitate¹⁸.

În anul 1926 vede lumina tiparului monumentală operă, pentru acea vreme, *Getica* lui Vasile Pârvan, care tratează în mai bine de 100 de pagini problema epocii fierului, propunând o concepție “italicizantă” în legătură cu epoca mai sus menționată¹⁹. Pentru Pârvan, Banatul este o zonă de importanță majoră în privința dispersiei produselor și influențelor de origine villanoviană spre Transilvania și în zona Dunării de Jos²⁰. El propunea o succesiune bazată pe sistemele cronologice europene și încadrează începutul primei epoci a fierului prin raportarea la stațiunea eponimă din Austria (700 î.Hr.). După el, limita superioară a acestei epoci fiind 700 î.Hr. iar limita inferioară 300 î.Hr. Această cronologizare a “Fierului” este făcută de V. Pârvan din punct de vedere material, adică economic, acesta considerând că spiritual, adică istorico-cultural, această epocă începe în anul 1000 î.Hr.²¹.

În anul 1942, Roska Márton publică la Cluj un repertoriu preistoric al Transilvaniei (*Erdély Régészeti Repertórium / Thesaurus antiquitatum Transilvanicarum*)²² în a cărui componență se vor regăsi și majoritatea informațiilor referitoare la descoperirile epocii fierului de pe teritoriul Banatului²³.

Odată cu sfârșitul celui de-al doilea război mondial au loc primele cercetări arheologice de mai mare amploare. Tot acum în patrimoniul arheologic al muzeului

¹² Rogoza, 1980, p. 13; Gumă, 1993, p. 141.

¹³ Lotoreanu, 1935, p. 1-465; Gumă, 1993, p. 141.

¹⁴ Lotoreanu, 1935, p. 75-76.

¹⁵ Lotoreanu, 1935, p. 267-268.

¹⁶ Lotoreanu, 1935, p. 321.

¹⁷ Childe, 1929; Gumă, 1993, p. 141.

¹⁸ Berciu, 1939; Nestor, 1932, p. 129-146; Gumă, 1993, p. 141.

¹⁹ Pârvan, 1926, p. 302.

²⁰ Gumă, 1993, p. 141.

²¹ Pârvan, 1926, p. 297.

²² Roska, 1942.

²³ Gumă, 1993, p. 141.

timișean intră noi colecții particulare, Naghy²⁴ și Kuhn²⁵. Orizontului timpuriu cu ceramică canelată îi va fi acordată o atenție deosebită de către Stephan Foltyni într-o serie de articole începând cu anul 1955²⁶.

În aceeași perioadă, contribuțiile lui Dumitru Berciu la preistoria spațiului sud-vestic românesc au o importanță majoră și pentru teritoriul Banatului. Acesta publică, în anul 1953, *Catalogul Muzeului arheologic din Turnul Severin*²⁷, iar mai târziu, împreună cu Eugen Comșa, analizează descoperirile de la Balta Verde²⁸ (jud. Mehedinți). Tot Dumitru Berciu publică în anul 1958 un studiu referitor la problemele de ordin tipologico-cronologic ale coifului greco-ilir de la Berzovia²⁹.

Obiectele de aur transilvănene au suscitât interesul lui Dorin Popescu, care în anul 1956 publică un amplu studiu dedicat acestei probleme³⁰ dar și alte câteva articole.

Între anii 1956-'58 au loc în Banat primele cercetări propriu-zise vizând studierea primei epoci a fierului. Sub egida Muzeului Raional Lugoj, cercetarea prin săpătură arheologică este realizată de Vladimir Dumitrescu, de la Institutul de Arheologie din București, Ion Stratan și Zoe Georgescu, aceștia efectuând în anul 1956 sondaje în raza localității Vișag³¹ (com. Victor Vlad Delamarina, jud. Timiș). Așadar, primul sondaj arheologic (de interes pentru epoca la care facem referire) a fost executat la poalele dealului *Țepușa* pe terasa numită *Dealul Satului*. Sondajul a fost realizat în luna octombrie, constând din două secțiuni, prima orientată N-S având dimensiunea de 10 × 1,5 m iar cea de-a doua perpendiculară pe prima la o distanță de 10 m, orientată E-V, cu dimensiunea de 12 × 2 m. Adâncimea până la care s-au săpat ambele șanțuri a fost de aproximativ 0,48 m, ajungându-se la solul steril din punct de vedere arheologic. Stratigrafia sondajelor a fost simplă, stratul vegetal având 0,24 m iar stratul de cultură prezentând aceeași grosime (0,24 m)³². Referitor la materialul găsit, se poate spune că acesta a fost destul de fragmentar, puțina ceramică tipică și fragmentele de chirpici au indicat doar faptul că aici se află o așezare aparținând primei epoci a fierului. Au fost descoperite fragmente aparținând atât unor vase mici și mijloci cu peretele subțire, cât și fragmente de vase mari cu pereții groși. Referitor la culoarea ceramicii, Ion Stratan o descrie ca fiind neagră-cenușie, brună și roșcată iar formele sunt descrise sumar pe baza unor fragmente tipice, cum

²⁴ Informații de către Florin Mededeț, Marian Gumă face o descriere sumară a colecției Naghy: alcătuită din materiale provenite din zona vestică a Banatului incluzând ceramică aparținând primei epoci a fierului (Gumă, 1993, p. 300, nota 4).

²⁵ Informații de către F. Mededeț, Marian Gumă face și o descriere sumară a colecției Kuhn: realizată în anul 1952 aceasta conține materiale provenite din nord-vestul Banatului (Sănnicolau Mare), Transilvania și chiar Slovacia (Gumă, 1993, p. 300, nota 5).

²⁶ Foltyni, 1955; Foltyni, 1967, p. 112-123; Foltyni, 1968c, p. 333-356; Gumă, 1993, p. 142.

²⁷ Berciu, 1953, p. 589-691

²⁸ Berciu-Comșa, 1956, p. 251-490.

²⁹ Gumă, 1993, p. 142.

³⁰ Popescu, 1956, p. 196-250.

³¹ Stratan, 1961, p. 164; Gumă, 1993, p. 142.

³² Stratan, 1961, p. 164.

ar fi două fragmente de ceșcuțe și câteva fragmente ce aparțineau unor străchini cu buza evazată. Vasele cu pereții verticali au buza teșită orizontal, groasă, evazată și uneori crestată la exterior³³. Pe un fragment de vas cu gât înalt decorul este compus din două linii paralele, vălurite și ușor incizate. Pe un alt fragment similar, decorul incizat și imprimat este compus din două șiruri paralele de mici S-uri, orizontale aflate pe fața interioară a buzei. Străchinile au, în general, un decor incizat de forma unui triunghi hașurat³⁴. Tot în raza satului Vișag au mai fost identificate unele obiective arheologice descoperite întâmplător odată cu lucrările agricole din zonă. În punctul numit *Sălașul de paie* au fost descoperite toate de vase cu reprezentări zoomorfe și fragmente ceramice hallstattiene. În luna septembrie a anului 1958 arheologii Vladimir Dumitrescu și Ion Stratan au fost anunțați că în interiorul plantației de pomi a Gostatului Lugoj au ieșit la suprafață fragmente ceramice roșcate ornamentate, iar pe lângă acestea au mai fost descoperite și oase umane calcinate. Felul grupării fragmentelor osteologice i-au determinat pe cercetătorii vremii să afirme că în acea zonă era posibilă existența unei necropole de incinerare³⁵.

Al doilea obiectiv major al cercetării propuse de Muzeul Raional Lugoj a fost așezarea fortificată de la Remetea Pogănici. Satul aparține de comuna Fârlug și este situat la 21 km SE de municipiul Lugoj. Așezarea fortificată ocupă cea mai mare parte a *Dealului Păscoani* situat la NE de sat. Sondajele din anul 1958 au fost compuse din cinci secțiuni având o suprafață totală de 215 m². Prima secțiune a avut lungimea de 30 m și lățimea de 2 m iar materialul arheologic surprins a fost constituit din fragmente ceramice și chirpici, distribuite sporadic pe toată suprafața secțiunii. Din acest punct de vedere, colectivul de cercetare a concluzionat că nu existat un strat de cultură bine definit. Adâncimea la care s-a atins solul steril a fost 0,60 m, în unele locuri chiar mai puțin. Secțiunea numărul doi a fost trasată pe mijlocul platoului, orientată E-V iar din punct de vedere a materialului a fost surprinsă o situație asemănătoare primei secțiunii, cu excepția unei porțiuni unde a fost sesizată o grupare de chirpici. A treia secțiune era trasată chiar în capătul de nord al platoului având lungimea de 20 m și lățimea de 3 m. În această secțiune s-au surprins două niveluri de cultură foarte bine definite și bogate în material arheologic. Primul nivel a avut o grosime de cca. 0,45 m iar cel de-al doilea de cca. 0,25 m, acesta din urmă fiind mai bogat în material arheologic, care, la fel ca și în cazul primului nivel, a fost foarte fragmentar. Tipologic, inventarul primului nivel diferă de cel pe care îl încalecă, cu mențiunea că materialul din ambele straturi aparține primei epoci a fierului, cel din stratul inferior păstrând reminiscențe din epoca bronzului. Secțiunea patru, trasată pe marginea de vest a platoului, a avut lungimea de 20 m și lățimea de 2 m. Scopul secțiunii a fost reprezentat de dorința surprinderii nivelului de locuire din centrul platoului, care s-a dovedit a fi același și aici. Cu lungimea de 25 m și lățimea de 1 m, secțiunea numărul cinci a avut scopul de a elucidă dacă șaua care leagă platoul de restul terenului este un șanț de apărare, concluzie la care s-a ajuns spre

³³ Stratan, 1961, p. 164.

³⁴ Stratan, 1961, p. 165

³⁵ Stratan, 1961, p. 165.

sfârșitul campaniei de cercetare³⁶. Pe baza analizei materialului arheologic nu s-a putut stabili cu exactitate, la acea dată, o încadrare cronologică exactă a fortificației de la Remetea Pogănici. I. Stratan încadrează vag faza finală de construcție la sfârșitul primei epoci a fierului.

Cercetarea arheologică pe teritoriul Banatului pentru perioada anilor '60 a fost puternic influențată de înființarea muzeului din Reșița, în anul 1959, devenit, în anul 1968, *Muzeul de istorie al județului Caraș-Severin*, dar și prin activitatea desfășurată în cadrul "grupului de cercetări complexe Porțile de Fier P". În acest context vom încadra săpăturile efectuate între anii 1967-'68 în punctul *Grobli* (sau *Groble*) de pe *Insula Decebal*³⁷, situată lângă localitatea Moldova Veche. Acest punct este caracterizat de o necropolă tumulară atribuită culturii Basarabi. În anul 1967, cercetătoarea Marilena Florescu sapă doi tumuli, munca acesteia fiind continuată în anul următor de către Petre Roman, cel care mai cercetează încă patru tumuli³⁸. Materialul se află parțial la muzeul din Drobeta Turnu Severin și la cei care au condus aceste săpături³⁹.

În anul 1969 se definește un nou grup cultural specific perioadei sfârșitului epocii bronzului și perioadei timpuri a primei epoci a fierului, grupul de tip Insula Banului, datat în Ha A-B și legat genetic de cultura Gârla-Mare. Definirea acestui nou grup a fost făcută de către cercetătorii Sebastian Morintz și Petre Roman pe baza materialelor arheologice descoperite în urma campaniei de săpătură arheologică de salvare efectuată pe Insula Banului între anii 1966-'67⁴⁰. Chiar dacă nu sunt în directă legătură cu arealul studiat, la fel ca și săpăturile de la Insula Banului, trebuie menționate și săpăturile sistematice efectuate de către Marin Nică în necropola tumulară de la Ieșelnița (jud. Mehedinți) aparținând perioadei târzii a epocii fierului, având aspecte constatate și în necropolele grupului cultural de tip Ferigile⁴¹. Pentru această perioadă nu trebuie omis depozitul de bronzuri descoperit la Drencova (jud. Caraș-Severin) cu ocazia construirii drumului național de pe malul Dunării. Potrivit lui Eugen Iaroslavschi depozitul este format din șapte piese distincte și câteva fragmente de saltaleoni⁴².

Problemele legate de metalurgia aurului au fost reluate de Mircea Rusu care publică, în anul 1972, articolul *Contribuții asupra metalurgiei aurului din Transilvania în Bronz D și Hallstatt A*⁴³. Deși, tratează zona depresiunii transilvănene, acest articol are în componența sa și mențiuni cu privire la arealul bănățean, autorul ridicând problema spălării minereului de aur și menționează câteva spălătorii de aur la

³⁶ Stratan, 1961, p. 165-166.

³⁷ Denumită și insula Ostrov.

³⁸ Popescu, 1969, p. 537; Popescu, 1969a, p. 501; Babeș, 1971, p. 382; Petrovszky, 1977, p. 445; Gumă, 1983, p. 70; Gumă, 1993, p. 143, 214.

³⁹ Gumă, 1993, p. 301, nota 8.

⁴⁰ Morintz-Roman, 1969, p. 393-423; Gumă, 1993, p. 143.

⁴¹ Nică, 1974, p. 7-42; Gumă, 1993, p. 143.

⁴² Iaroslavschi, 1973, p. 79- 84.

⁴³ Rusu, 1972a, p. 29-57.

Bocșa Montană, Bolvașnița, Borlova și Oravița⁴⁴. Cu această ocazie se publică și un repertoriu al descoperirilor din aur, care cuprinde și pe cele mai semnificative din Banat: Alioș (Timiș) unde a fost descoperit un lanț din patru inele de aur⁴⁵; Armeniș (Caraș-Severin) - două sârme de aur, o perlă bitronconică din placă de aur și o brățară cu secțiune rombică⁴⁶; Bocșa Montană (Caraș-Severin) - o spirală cu bară rombică în secțiune⁴⁷; Carani (Timiș) - trei brățări cilindrice formate din sârmă, parțial torsionate și o placă ovală ornamentată cu motive punctate⁴⁸; Cerneteaz (Timiș) - o brățară spiralică din aur⁴⁹; Cornești (Timiș) - opt brățări: șase din placă de aur și două din sârmă împletită⁵⁰; Dumbrava (Caraș-Severin) - un ghem de sârmă de aur⁵¹; Firiteaz (Arad) - tezaur format din 16 brățări de aur⁵²; Sacoșu Mare (Timiș) - tezaur din aur format din 28 de piese⁵³. Chiar dacă toate aceste descoperiri se încadrează la sfârșitul epocii bronzului, considerăm că ele trebuie amintite deoarece reminiscențe ale modului de prelucrare se transmit și în perioada următoare.

Pentru perioada anilor '70, referindu-se la cultura Gáva, László Attila amintește și unele descoperiri din spațiul nord bănățean iar Sebastian Morintz analizează sfârșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului în două lucrări de sinteză care vizează spațiul sud-vestic al României⁵⁴. În același timp, *Ostrov Gruppe* trezește atenția lui Bernhard Hänsel, care rediscută problematica grupului în sinteza elaborată în anul 1976, *Beitrage zur regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an den unteren Donau*⁵⁵. Fortificațiile de pământ de pe teritoriul Banatului l-au determinat pe Kurt Horedt să le prezinte sumar în timp ce Mircea Petrescu-Dîmbovița, interesat de istoria Daciei pre-romane, alcătuiește o sinteză în care arată câteva aspecte culturale ale primei epoci a fierului⁵⁶.

⁴⁴ Rusu, 1972a, p. 30.

⁴⁵ Roska, 1942, p. 281, nr. 29; Rusu, 1972a, p. 44, nr. 4; Gumă, 1993, p. 244, 283; Luca, 2006, p. 23.

⁴⁶ Roska, 1942, p. 218, nr. 82; Popescu, 1956, p. 199; Rusu, 1972a, p. 38, 39, 44, nr. 6; Gumă, 1993, p. 244, 283; Luca, 2006, p. 23.

⁴⁷ Roska, 1942, p. 204, nr. 107; Popescu, 1956, p. 199; Rusu, 1972a, p. 38, 44, nr. 11; Gumă, 1993, p. 244, 283; Luca, 2006, p. 42.

⁴⁸ Popescu, 1956, p. 199; Rusu, 1972a, p. 44, nr. 15; Gumă, 1993, p. 244, 286; Luca, 2006, p. 55.

⁴⁹ Rusu, 1972a, p. 45, nr. 18; Gumă, 1993, p. 244, 286; Luca, 2006, p. 67.

⁵⁰ Rusu, 1972a, p. 45, nr. 21; Gumă, 1993, p. 244, 287; Medeleț, 1993, p. 119; Luca, 2006, p. 76.

⁵¹ Roska, 1942, p. 110, nr. 1; Popescu, 1956, p. 199; Rusu, 1972a, p. 46, nr. 28; Gumă, 1993, p. 244, 288; Luca, 2006, p. 102.

⁵² Popescu, 1956, p. 199; Rusu, 1972a, p. 46, nr. 29; Gumă, 1993, p. 244, 289; Luca, 2006, p. 109.

⁵³ Rusu, 1972a, p. 48, nr. 50; Popescu, 1975, p. 41-43; Gumă, 1993, p. 245, 294; Luca, 2006, p. 215.

⁵⁴ László, 1972a, p. 173-224; Morintz, 1974, p. 897-904; László, 1973, p. 575-609; Morintz, 1978; Gumă, 1993, p. 142.

⁵⁵ Hänsel, 1976, p. 87-94; Gumă, 1993, p. 142.

⁵⁶ Horedt, 1974, p. 205-228; Petrescu-Dîmbovița, 1978b; Gumă, 1993, p. 143.

Anii '70-'80 vor însemna pentru județul Caraș-Severin apariția repertiilor obiectivelor arheologice, primul fiind întocmit de către Richard Petrovszky în anul 1973 și publicat în revista *Banatica*⁵⁷. Acestui gen de cercetare se vor afilia pe rând cercetători precum Eugen Iarsoslavski și Gheorghe Lazarovici, care împreună repertoriază unele vestigii din bazinul Carașului⁵⁸, Dumitru Țeicu⁵⁹, Petru Rogozea⁶⁰, Ioan Munteanu și Octavian Popescu⁶¹, care, de asemenea, au contribuit la îmbogățirea repertiului județului în discuție. Pentru județul Timiș același gen de cercetare a fost întreprinsă de către Florin Medeleteț împreună cu Ion Bugilan, care au avut ca scop repertorierea movilelor de pământ⁶². Tot în această perioadă încep și cercetări propriu-zise ale obiectivelor aparținând sfârșitului epocii bronzului și începutului epocii fierului. Astfel, au fost efectuate cercetări sistematice în tumulul de la Susani de către Ion Stratan și Radu Vulpe, descoperirile lor lansând noi puncte de vedere în istoriografia vremii⁶³. Importante pentru perioada respectivă sunt și cercetările întreprinse de către Fl. Medeleteț în zonele din jurul Timișoarei. Cercetările desfășurate de către acesta au debutat cu ocazia excavării nisipului de pe grindul unde era amplasat situl arheologic *Gomila lui Pituț* (com. Remetea Mare), unde, după anul 1970, a fost realizată o perieghză și un sondaj arheologic⁶⁴. În 1973 s-a realizat săpătura de salvare a acestui sit, fiind descoperită ceramică decorată prin canelare și stabilindu-se o locuire aparținând primei epoci a fierului urmată de o așezare celtică. În perimetrul care a fost supus săpăturii de salvare descoperirea care a atras atenția lui Fl. Medeleteț a fost o situlă de tip Hajdúböszörmény, piesă pentru care cercetătorul a propus un amplu studiu publicat în anul 1976 în revista muzeului din Reșița⁶⁵. *Gomila lui Pituț* nu este singurul obiectiv arheologic cercetat de către Fl. Medeleteț în raza localității Remetea Mare.

Gomila lui Gabor este o așezare datată în faza mijlocie și începutul fazei timpurii a epocii fierului investigată de către arheologul timișorean, prin săparea a două dintre locuințele așezării respective, o parte a materialului de aici fiind prelucrat de către Marian Gumă⁶⁶, una din locuințe fiind publicată de către același Fl. Medeleteț (Fig. 1).

⁵⁷ Petrovszky, 1973, p. 385-394.

⁵⁸ Iaroslavski-Lazarovici, 1979, p. 447-464.

⁵⁹ Țeicu, 1987, p. 317-346.

⁶⁰ Rogozea, 1983, p. 139-150; Rogozea, 1986, p. 173-198; Rogozea, 1987, p. 347-362.

⁶¹ Petrovszky *et alii*, 1982, p. 323-329.

⁶² Medeleteț-Bugilan, 1987, p. 87-198.

⁶³ Stratan-Vulpe, 1977, p. 28-60; Gumă, 1993, p. 144.

⁶⁴ Medeleteț, 1975a, p. 49; Rezultatele cercetării au fost comunicate în anul 1977 la simpozionul *In Memoriam C. Daicovicu* sub titlul *Cercetări arheologice recente la Remetea Mare (jud. Timiș)*, apud. Marian Gumă.

⁶⁵ Medeleteț, 1975a, p. 49-59.

⁶⁶ Gumă, 1983, p. 106-110, pl. II-VI.

Săpăturile de salvare de la Timișoara-*Fratelia* dintre anii 1976-'78 au scos la iveală 300 de morminte plane de incinerare în urne de la sfârșitul epocii bronzului⁶⁷, iar din aproximativ aceeași perioadă datează și necropolele de la Voiteni și Peciu Nou⁶⁸.

Zona de est și nord-est a Banatului se remarcă prin apariția descoperirilor aparținând grupului Balta Sărată, evoluția acestuia desfășurându-se până spre sfârșitul epocii bronzului⁶⁹. Descoperiri importante date în prima epocă a fierului sunt menționate la Iaz⁷⁰ și Balta Sărată⁷¹. La Balta Sărată, în punctul *Câmpul lui Andrei*, au fost colectate fragmente ceramice hallstattiene, cu această ocazie fiind identificați și tumuli încadrați cronologic în Hallstatt-ul mijlociu. În anul 1977 este cercetat sistematic unul dintre aceștia (Fig. 2). În urma săpăturii au fost identificate patru morminte în interiorul lui iar pe baza inventarului arheologic s-a stabilit aceeași încadrare cronologică amintită anterior⁷².

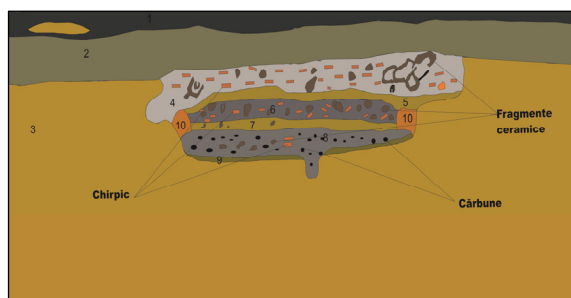

Fig. 1.

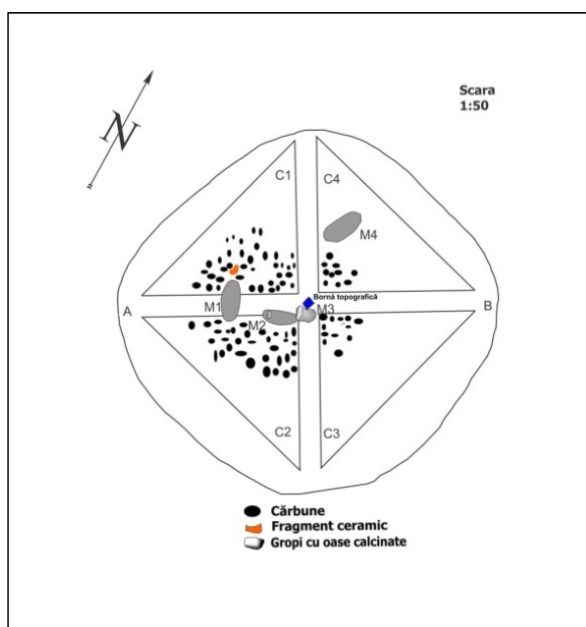

Fig. 2.

De asemenea importante sunt și descoperirile de la Comloșul Mic (jud. Timiș) în a cărei rază a fost descoperită o sabie cu limbă la mâner, bine păstrată. Din punct de vedere tipologic, săbiile încadrate acestui tip au mai fost descoperite și în hotarul unor localități precum Baziaș, Berzeasca, Unip, la care se mai adaugă încă o

⁶⁷ Gumă, 1993, p. 145, 301, nota 11.

⁶⁸ Gumă, 1993, p. 145, 301, nota 12 și 13.

⁶⁹ Petrovszky-Gumă, 1979, p. 71-110; Gumă, 1993, p. 145.

⁷⁰ Petrovszky, 1978, 77-96; Gumă, 1993, p. 145.

⁷¹ Rogoza, 1983, p. 142; Popescu, 1988, p. 275-276.

⁷² Rogoza, 1983, p. 142, vezi și nota 38.

piesă de acest gen căruia nu i se cunoaște locul de proveniență, toate fiind încadrate cronologic în Bz D-Ha A⁷³.

Nu trebuie uitată nici lucrarea de licență a lui Petru Rogoza⁷⁴, care prezintă situația Hallstatt-ului timpuriu bănățean, iar pe lângă aceasta, alte numeroase studii și articole publicate de-a lungul deceniului IX și X al secolului trecut, studii la care am făcut referire deja.

Trebuie menționată bogata contribuție a cercetătorului caransebeșean Marian Gumă în ceea ce privește prima epocă a fierului pe teritoriul Banatului, aport pertinent ținând cont de faptul că acesta și-a dedicat atenția în mod special asupra acestei perioade istorice. Deosebit de importantă, cercetarea de la Valea Timișului este un punct potrivit de pornire în analiza contribuției cercetătorului bănățean la istoricul cercetării primei epoci a fierului din sud-vestul României. Valea Timișului aparține administrativ comunei Buchin, care la rândul ei este situată la 8 km sud de orașul Caransebeș. Prima sesizare a punctului *Rovină*, punctul unde se află situl arheologic, a aparținut profesorului I. Munteanu și ea a condus la efectuarea unei periegeze de către R. Petrovsky⁷⁵.

Lucrările de construcție a unui saivan CAP în anul 1975 îl fac pe același I. Munteanu să semnaleze muzeului din Reșița apariția unor noi fragmente ceramice, fapt ce a dus, în cele din urmă, la efectuarea unor cercetări de suprafață conduse de arheologul Marian Gumă, care a confirmat existența ceramicii, încadrând-o cultural epocii bronzului iar cea mai mare parte primei epoci a fierului, în speță culturii Basarabi. În final, la începutul lunii aprilie a anului 1976 au fost efectuate săpături de salvare, având caracter de sondaj. Din punct de vedere al tehnicii arheologice folosite s-a efectuat trasarea unei secțiuni magistrale de 75 × 1 m, împărțită în carouri de câte 2 m, orientată NE–SV, căruia ulterior i-au mai

fost adăugate patru casete. Stratigrafic, despre situl de la Valea Timișului se poate spune că este o locuire cu mai multe niveluri aparținând unor epoci diferite⁷⁶. Ne vom opri cu descrierea asupra nivelului aparținând primei epoci a fierului, care, de

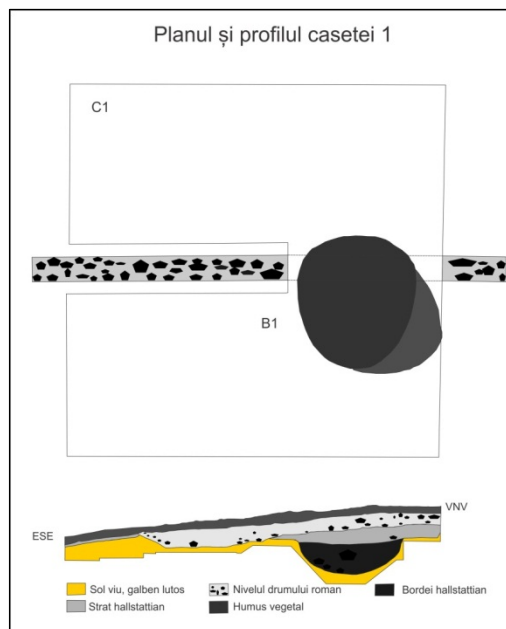

Fig. 3.

⁷³ Rogoza, 1983, p. 139, vezi notele 2, 3, 4.

⁷⁴ Rogoza, 1980, *mms*.

⁷⁵ Gumă, 1977b, p. 45; p. 45, nota 3.

⁷⁶ Gumă, 1977b, p. 47.

asemenea, este și cel mai important dintre ele, celelalte straturi nefăcând parte din subiectul acestui studiu. Conform descrierii lui Marian Gumă “*stratul de cultură hallstattian este de culoare brună și gros de 0,20–0,30 m. Din el coboară în caseta 1 (C1) și în dreptul casetelor 2 și 3 (C2 și C3) ale secțiunii 1, gropile a trei bordeie cu fundul rotunjit. Pe profilul de SE al secțiunii 1, în dreptul casei 2 se observă de ambele părți ale gropii bordeiul 2 (B2) două gropi de stâlp cu un diametru de aproximativ 0,15 m. Fundul bordeiului prezintă înspre SV o treaptă înaltă de 0,15 m*”⁷⁷. Primul bordei (B1) a fost sesizat în caseta 1 (C1) la adâncimea de 0,50 m, materialul arheologic din interiorul umpluturii fiind atribuit culturii Basarabi⁷⁸ (Fig. 3).

Un alt bordei hallstadian (B2) a fost surprins în secțiunea 1, caseta 3. Deși acesta are desenul alăturat paginilor articolului, reprezintă cel mai probabil o greșeală de tipărire deoarece descrierea bordeiului B3 se potrivește cu exactitate desenului ce pare a fi B2 în studiul prezentat. Considerăm B2 ≡ B3, profilul și planul bordeiului B2 nefiind prezentat în acest context⁷⁹. Inventarul arheologic al acestui bordei se încadrează tot culturii Basarabi, Marian Gumă concluzionând că “*așezarea de la Rovină constituie unul dintre puținele cazuri când, în așezările cunoscute în aria culturii Basarabi, apare masiv și bordeiul ca formă de locuință, fiindcă, se pare, locuința de suprafață a fost totuși mai frecventă*”⁸⁰ (Fig. 4).

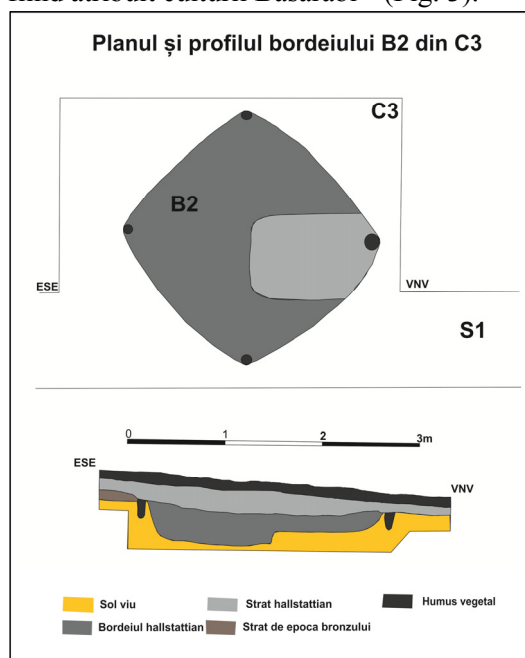

Fig. 4.

Cu privire la materialul ceramic de la *Rovină*, se poate spune că investigațiile au scos la iveală un bogat inventar compus din numeroase fragmente ceramice și vase întregi sau reîntregibile aparținând culturii amintite. Referitor la descrierea ceramicii aceasta ne este prezentată în general ca fiind de uz casnic, de culoare brună, brun-cărmizie sau brun-neagră, care aparține aproape în totalitatea unui tip de vas frecvent întâlnit în aria culturii Basarabi, “*vas cu dimensiuni mijloci sau medii, cu burta proeminentă și rotunjită și cu gâtul mai scund sau mai înalt, rășfrânt oblic în exterior*”⁸¹.

⁷⁷ Gumă, 1977b, p. 48.

⁷⁸ Gumă, 1977b, p. 49.

⁷⁹ Gumă, 1977b, p. 49, vezi descrierea bordeielor B2 și B3 în comparație cu desenul bordeiului 2, denumit generic B2.

⁸⁰ Gumă, 1977b, p. 49.

⁸¹ Gumă, 1977b, p. 62.

Pe lângă ceramica de uz casnic a mai fost descoperită și ceramică fină și semifină de culoare brun-gălbuie, brun-neagră și neagră cu pereții lustruiți⁸².

Pe baza decorului ceramicii autorul face în studiul său câteva analize de ordin tipologic în legătură cu o serie de trimiteri spre universul cultural al acestei perioade.

Anul 1977 este reprezentat de noi descoperiri aparținând primei epoci a fierului, de această dată încadrate perioadei timpuri de către același Marian Gumă. Luna august a anului în cauză, a reprezentat începerea unor lucrări de amenajare pentru un grajd, în apropierea cariere de banatite de la Moldova Nouă, excavări ce au scos la iveală vase ceramice, oase și obiecte din bronz, inventar arheologic ajuns în custodia muzeului reșițean⁸³. Unul dintre acestea a atras în mod deosebit atenția cercetătorului bănățean și anume un cuțit cu mâner și gaură de nit, foarte bine păstrat, cu o patină verde deschisă. Pe lângă fragmentele din bronz au mai fost descoperite și fragmente ceramice de culoare brună, brun-neagră sau neagră, printre care și două urne⁸⁴.

Fără îndoială, prima epocă a fierului este reprezentată cel mai bine de cercetările efectuate în sudul Banatului la situl arheologic de la Gornea, săpături inițiate în anul 1968 sub egida Muzeului de Istorie al județului Caraș-Severin în colaborare cu Muzeul de Istorie al Transilvaniei și Institutul de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca⁸⁵. Nu putem să trecem cu vederea și caracterul cuprinzător al monografiei arheologice a satului Gornea, datorată lui Gheorghe Lazarovici, punct de pornire pentru Marian Gumă în analizarea inventarului arheologic din cadrul sitului. Cele mai bogate zone cu material arheologic au fost sesizate în punctele: *Căunița de Sus*, *Țarmuri*, *Pod Păzăriște* și *Căunița de Jos-Cetate*⁸⁶. Cronologic vorbind, punctele cu interes arheologic pentru această perioadă sunt încadrate de către cercetători în intervalul Ha B-Ha C.

1. Cercetările de la Gornea-“Căunița de Sus”

Cercetările din acest punct au început în anul 1968 cu scopul de a surprinde elemente ale altor perioade istorice (Neolitic, Epocă romană, Evul Mediu) însă desco-peririle cu cea mai mare pondere aveau să fie cele aparținând primei epoci a fierului⁸⁷. Stratul de cultură atribuit Hallstatt-ului a fost surprins aproape constant pe toată suprafața săpăturii, deranjat de intruziunile din straturile superioare. Au fost descoperite patru complexe atribuite Hallstatt-ului acestea având următoarea descriere: “*resturile unei platforme (P1 Ha) aflate în vecinătatea estică a B1 feudal, o groapă (Gr1 Ha) conținând ceramică și oase animale (în S28/1975), un fund de*

⁸² Gumă, 1977b, p. 63.

⁸³ Gumă, 1979a, p. 481.

⁸⁴ Gumă, 1979a, p. 484, 485, PL. II, PL. III.

⁸⁵ Gumă, 1979b, p. 115, nota 1 și 2 pentru bibliografia existentă la acea vreme.

⁸⁶ Lazarovici, 1977, p. 95, 96; Gumă, 1979b, p. 116; Gumă, 1993, p. 145, 146.

⁸⁷ Uzum, 1974, p. 39-42; Gudea, 1977, p. 12-37; Lazarovici, 1977, 19-25, 43, 49-62; Gumă, 1979b, p. 117 (vezi nota 1 pentru trimiterea la bibliografia enumerată anterior).

bordei (B1 Ha, în S35, 36/1976) și un alt bordei (B2 Ha, în S40/1977)⁸⁸. Materialul arheologic rezultat din excavarea complexelor este compus în special din ceramică fragmentară având aceleași caracteristici ca fragmentele din stratul de cultură. Din punct de vedere al tipului, ceramica este încadrată categoriei de uz comun la care se adaugă fragmente cu o ușoară netezire, semifină și fină. Cercetătorul Marian Gumă insistă și asupra descrierii materialului ceramic cu precădere asupra formei, ornamentului dar și asupra problematicii de ordin tipologic. Importantă pentru înțelegerea fenomenului de legătură dintre pragmatismul analizei arheologice și latura culturală este mențiunea cercetătorului cu privire la motivul decorativ în formă de S-uri înlănțuite, realizat prin ștampilare, descoperit pe vasele de la Gornea și care este cel mai bine pronunțat aici din întreaga arie de răspândire a culturii Basarabi⁸⁹ (Fig. 6).

2. Cercetările de la Gornea-“Țărmuri”

Punctul Țărmuri a început să fie investigat arheologic în primăvara anului 1969, săpăturile fiind continuate o foarte lungă perioadă de timp, după un deceniu erau deja realizate 18 secțiuni⁹⁰. Acest punct este cel care a adus în atenția cercetătorilor cea mai mare cantitate de material arheologic datat în prima epocă a fierului. Descrierea stratigrafiei este următoarea (de jos în sus): “stratul de lut galben-verzui, steril din punct de vedere arheologic, este suprapus de un strat gros de cultură, de culoare brun-gălbui, conținând urme sporadice de ceramică nediferențiată stratigrafic aparținând epocii neolitice

(Starčevo-Criș IV B), epocii eneolitice, culturii Coțofeni și perioadei timpurii a epocii bronzului; urmează un strat de cultură de culoare brun-închisă în interiorul căruia au putut fi diferențiate două nivele aparținând primei epoci a fierului, acesta este suprapus de un strat de humus de culoare brună care aparține unei așezări feudale timpurii (secolele XI-XIII); urmează, în sfârșit, stratul de humus vegetal recent, de culoare brun-neagră⁹¹.”

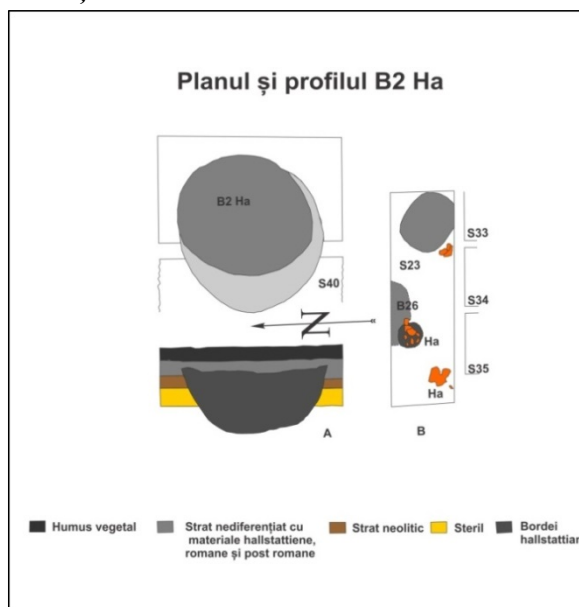

Fig. 6.

⁸⁸ Gumă, 1979b, p. 119-120.

⁸⁹ Gumă, 1979b, p. 119-120.

⁹⁰ Lazarovici, 1977, p. 98-99.

⁹¹ Gumă, 1979b, p. 120.

Complexele arheologice au fost aproape inexistente aici, excepție făcând surprinderea urmelor unei locuințe de formă dreptunghiulară din nivelul superior al stratului hallstattian. De menționat este faptul că cercetarea vestigiilor arheologice de aici a explicat problematica cronologiei sitului prin legătura contextuală cu celelalte puncte investigate, legăturile cu materialul din punctele *Căunița de Sus*, *Pod Păzăriște* și *Căunița de Jos-Cetate* fiind evidente. Referitor la inventarul arheologic acesta se compune din ceramică fragmentară, fragmentele unor obiecte din bronz, fusaiole din lut ars și un colț de mistreț șlefuit. Nivelul stratigrafic al primei epoci a fierului de la Țărmuri a fost împărțit în două (Țărmuri I, Țărmuri II)⁹² (Fig. 7).

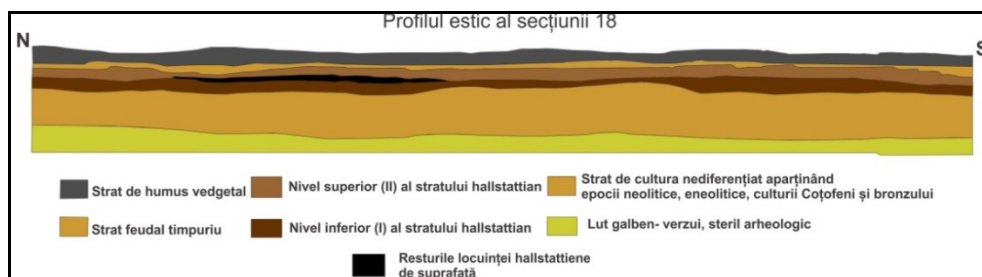

Fig. 7.

3. Cercetările de la Gornea-“Pod Păzăriște”

Odată cu efectuarea unor lucrări la cariera de pământ (1973) din acest punct au fost scoase la suprafață fragmente ceramice aparținând primei epoci a fierului. Datorită acestui fapt s-a trecut la efectuarea unei case (C1) cu dimensiunile de 3 × 5 m.

Cercetările au fost conduse de către R. Petrovszky, acesta descoperind o groapă cu un numeros material ceramic. Descrierea stratigrafică a punctului este următoarea (de jos în sus): *“deasupra solului steril de află un strat de culoare brună, conținând materiale caracteristice epocii bronzului; urmează un alt strat de culoare brună ceva mai închisă, cu ceramică hallstattiană; un al doilea strat hallstattian era separat de primul printr-o depunere de pietriș de culoare gălbuie, peste cel de-al doilea strat se afla o depunere aluvionară și, în sfârșit, la suprafață, humusul vegetal actual”*⁹³ (Fig. 8).

4. Cercetările de la Gornea-“Căunița de jos-Cetate”

Acest punct este reprezentat de existența aici a unui castellum roman. Cercetarea acestuia a scos la iveală și material arheologic aparținând primei epoci a fierului aferent unei așezări din această perioadă⁹⁴. Factura materialului arheologic e încadrată cronologic fazei clasice a culturii Basarabi⁹⁵. Analizarea în ansamblu a celor patru puncte amintite nu a fost nici pe departe ușoară ținând cont de sensibilele diferențe

⁹² Gumă, 1979b, p. 120, 121.

⁹³ Gumă, 1979b, p. 126-127.

⁹⁴ Gudea, 1977, p. 38-76.

⁹⁵ Gumă, 1979b, p. 129.

cronologice între cele patru aşezări dar mai ales de secvenţele cronologice indicate de stratigrafia lor.

Spre exemplu, Marian Gumă consideră că materialele descoperite la *Pod Păzărişte* şi *Ţărmuri* nu se deosebesc cu nimic iar analizând dispunerea lor în spaţiu a considerat că aşezarea aferentă obiectivului *Pod Păzărişte* este una şi aceeaşi cu cea de la *Ţărmuri*⁹⁶. Însă, aceasta era doar una dintre cele mai mici probleme pe care cercetătorii aveau să le întâmpine. Relaţia culturală şi cronologică dintre cele trei puncte rămase avea să reprezinte un punct de plecare în desfăşurarea analizei de ordin spaţial şi temporal.

S-a putut observa, pe baza materialului arheologic, existenţa apropierii dintre *Căuniţa de Jos-Cetate* şi *Ţărmuri*, ceramica prezentând aceleaşi motive decorative.

Problematica secvenţelor cronologice a ridicat mai multe semne de întrebare ținând cont de informațiile precedente ale stratigrafiei de la *Ţărmuri*. Elementele noi ce apar în stratul de cultură hallstattian II se potrivesc cu cele de la *Căuniţa de Jos-Cetate* iar, prin deducție, cu cele de la *Pod Păzărişte*. Pe baza inventarului arheologic, secvența cronologică surprinsă a fost încadrată cultural la sfârșitul sec. VIII î.Hr. – sfârșitul sec. VII î.Hr., perioadă de timp ce reprezintă în sistemul cronologic central-european Ha C sau perioada de mijloc a primei epoci a fierului. Din perspectiva arealului geografic, elementele au fost atribuite culturii Basarabi, care ocupă o parte a teritoriului României cât și zone învecinate din Ungaria, Serbia, Bulgaria și Republica Moldova. Problema majoră rămânea secvența stratigrafică *Ţărmuri I* (nivelul inferior), care era în analogie directă cu aşezarea de la *Căuniţa de Sus*, fiind omolog aşezării de aici. Situația greu de explicat era reprezentată de inventarul arheologic descoperit în stratul inferior de la *Ţărmuri* și aşezarea omoloagă acestuia, prezentând caracteristicile unei secvențe de timp anterioare culturii Basarabi. Astfel, Marian Gumă propune o cronologie logică pentru aceste două puncte și anume intervalul Ha B₃ – început de Ha C. Trebuie ținut cont că sfârșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului era reprezentat, la nivelul de atunci al cunoașterii, de ceramica neagră canelată atribuită Ha A-B în sistemul cronologic central-

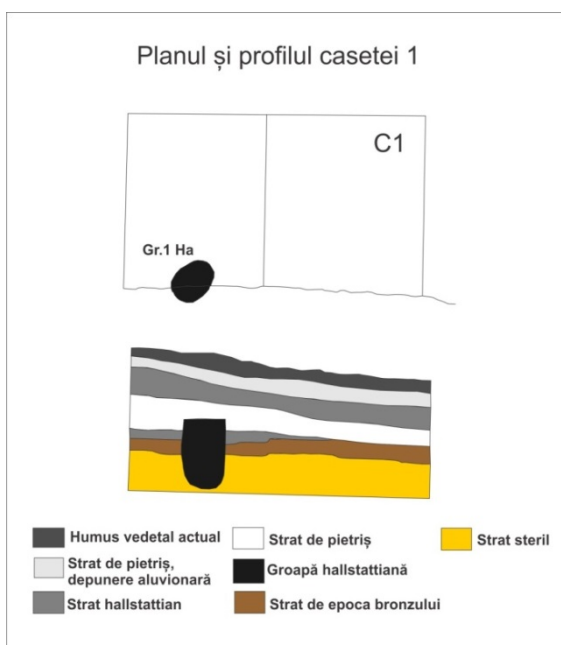

Fig. 8.

⁹⁶ Gumă, 1979b, p. 129.

european, ceea ce l-a determinat pe cercetătorul bănăţean să caute apartenenţa culturală în altă parte. Astfel, acesta menţionează că o parte din inventarul de la *Căuniţa de Sus* prezintă elemente de tip Insula Banului, însă grupul Insula Banului nu trece cronologic de Ha B. Analogiile căutate de Marian Gumă în siturile sârbeşti Pancëvo, Bosut, Gomolava, Donja Dolina, Pelagonia sau în Bosnia, la Zecovi şi Varvara, nu aveau să lămurească definitiv această spinoasă problemă în acel stadiu al cercetării⁹⁷.

Doi ani mai târziu, acelaşi Marian Gumă avea să trateze într-un articol aspecte legate de grupul cultural Bosut. Pe baza analogiilor de la sudul Dunării, cercetătorul bănăţean avea să definească un nou grup cultural denumit Gornea-Kalakača la care va adăuga descoperirile de la Gornea, din cele două puncte problematice din punct de vedere al atribuirii cronologice şi culturale⁹⁸.

În anul 1981, împreună cu învăţătorul din Gornea, Ioan Dragomir, Marian Gumă va mai publica unele materiale din Clisura Dunării, unde s-a descoperit o mare cantitate de ceramică la Berzasca, *Staţia de pompare - I.F.E.T*⁹⁹. Doi ani mai târziu va analiza de aproape materialele aparţinând culturii Basarabi de pe teritoriul Banatului şi aspectele legate de evoluţia primei epoci a fierului în judeţul Caraş-Severin şi în Banat¹⁰⁰. În anul 1993, Marian Gumă va publica sinteza dedicată primei epoci a fierului în sud-vestul României în care va reanaliza materialele publicate deja într-o manieră sintetizată dar din prisma legăturilor istorico-culturale. Pe lângă cadrul geografic şi istoricul cercetării până în acel moment, va mai trata pe rând fiecare aspect cultural al epocii fierului. Evoluţia grupurilor culturale de la sfârşitul epocii bronzului şi influenţa lor în geneza epocii fierului este un alt aspect tratat cu atenţie de către acesta. Culturile şi grupurile culturale începând de la perioada de tranziţie şi timpurie până la sfârşitul primei epoci a fierului şi a tranziţiei către cea de-a doua epocă a fierului se bucură de o analiză istorică din mai multe puncte de vedere. Pentru fiecare grup cultural sau cultură M. Gumă propune o analiză pe diferite criterii, de la tipurile de aşezări, stratigrafia acestora, analiza materialelor până la legături cronologice şi culturale. Metalurgia primei epoci a fierului este un alt subiect abordat. Lucrarea se încheie cu repertoriul descoperirilor din prima epocă a fierului de pe teritoriul Banatului, urmat de un bogat material ilustrativ al materialelor arheologice descoperite prin cercetările efectuate pe teritoriul Banatului.

Tot în cadrul istoricului cercetării trebuie menţionate şi referirile lui Alexandru Vulpe la descoperirile de tip Basarabi din Banat¹⁰¹.

A mai fost consemnată şi apariţia unor obiecte sau depozite de bronzuri. Dintre acestea amintim depozitele de la Pescari¹⁰², Cozla¹⁰³, Ticvaniul Mare¹⁰⁴,

⁹⁷ Gumă, 1979b, p. 129-134.

⁹⁸ Gumă, 1981, p. 43-66.

⁹⁹ Gumă-Dragomir, 1981, p. 107-123.

¹⁰⁰ Gumă, 1984, p. 26-26; Gumă, 1987, p. 71-72; Gumă, 1992, p. 26-37; Gumă, 1993, p.146.

¹⁰¹ Vulpe, 1981, p. 179-188; 1986, p. 49-90.

¹⁰² Săcărin, 1977, p. 111-115.

Liubcova¹⁰⁵, Fizeș¹⁰⁶, Liborajdea¹⁰⁷, Pojejena¹⁰⁸ și Zăgujeni¹⁰⁹. La rândul său Florin Gogâltan a publicat câteva piese din bronz aflate la Muzeul Banatului din Timișoara¹¹⁰. Tiberiu Bader amintește câteva fibule aparținând acestei perioade în lucrarea sa de sinteză¹¹¹.

Asupra unor tipuri de coifuri din bronz date în prima epocă a fierului și-au oprit atenția cercetătorii M. Rusu și M. Gumă, care au analizat problemele de ordin tipologic și cronologic legate de acestea¹¹². Pe lângă analiza coifurilor mai trebuie menționate locuirile primei epoci a fierului descoperite într-o serie de peșteri din Banat¹¹³.

Tot Al. Vulpe, de această dată împreună cu Vladimir Dumitrescu, în cadrul altei lucrări de sinteză, va trece în revistă câteva aspecte de ordin cronologic ale primei epoci a fierului din sud-vestul României¹¹⁴.

În anul 1995, Marian Gumă publică un nou articol în care prezintă situația finalului epocii bronzului și debutul epocii fierului în sud-vestul României, vestul Serbiei și nord-vestul Bulgariei¹¹⁵.

Trei ani mai târziu, în 1998, Valentin Cedică va publica descrierea unor materiale arheologice inedite aparținând uneia dintre colecțiile Muzeului Banatului din Timișoara¹¹⁶.

Anul 2001 reprezintă reactualizarea primului volum al istoriei românilor în care se încearcă tratarea pe larg a subiectului primei epoci a fierului făcându-se referiri directe și la sud-vestul României¹¹⁷.

Fortificația de la Herneacova a trezit interesul arheologilor, astfel încât, în anul 2002, V. Cedică împreună cu Fl. Medeț publică un articol în care prezintă sumar situația cercetărilor efectuate între anii 1969-'70. O perieghză efectuată în anul 2002 va aduce fortificația din nou în lumina cercetării, pe care aceiași doi arheologi o plănuiesc pentru anul 2003¹¹⁸. În același an, Fl. Medeț prezintă foarte

¹⁰³ Săcărin, 1979, p. 107-114.

¹⁰⁴ Săcărin, 1981, p. 97-106.

¹⁰⁵ Săcărin, 1985, p. 91-106.

¹⁰⁶ Bozu, 1982, p. 137-154.

¹⁰⁷ Gumă-Dragomir, 1985, p. 107-122.

¹⁰⁸ Oprinescu, 1990, p. 81-87.

¹⁰⁹ Gumă-Popescu, 1992, p. 53-58.

¹¹⁰ Gogâltan, 1989, p. 271; 1990, p. 89-94.

¹¹¹ Bader, 1983b, p. 12-22.

¹¹² Rusu, 1990, p. 69-78; Gumă, 1991, p. 85-104; Gumă, 1993, p. 146.

¹¹³ Gumă, 1993, p. 146.

¹¹⁴ Dumitrescu-Vulpe, 1988.

¹¹⁵ Gumă, 1995, p. 99-139.

¹¹⁶ Cedică, 1998, p. 209-214.

¹¹⁷ Petrescu-Dîmbovița-Vulpe *et alii*, 2001, p. 313-318.

¹¹⁸ Cedică-Medeț, 2002, p. 85-86.

pe scurt, împreună cu V. Cedică, Mircea Mare, Florentina Chiu și P. Rogoza, raportul săpăturilor efectuate¹¹⁹.

În anul 2007, pe Dealul Chilii, Vărădia (jud. Caraș-Severin) au fost efectuate săpături arheologice de salvare în urma terasării mecanizate a terenului. Săpătura arheologică a constat din executarea unei secțiuni (S1) pe terasa 1 și a unui număr de patru casete pe terasa 5. S1 a avut dimensiunea de 12 m lungime, 2 m lățime, orientată N-S. În această secțiune au fost surprinse marginile locuinței L1 de formă rectangulară, având colțurile rotunjite și dispunând de o groapă de stâlp ce susținea acoperișul. Materialul arheologic recoltat din interiorul ei este de factură hallstattiană, fiind destul de bogat. Terasa numărul 5 a fost cercetată printr-un număr de 4 casete cu dimensiunea de 3 m², în nici una dintre aceste casete neputându-se observa urma unor complexe închise. Materialul arheologic colectat din stratul de cultură surprins în aceste patru casete este asemănător cu cel din L1, fiind încadrat în Ha B₁-B₂ chiar și B₃¹²⁰.

Începând din anul 2006, o echipă compusă din câteva cadre universitare și studenți ai Universității de Vest din Timișoara încep munca de repertoriere a siturilor cuprinse în *Lista Monumentelor Istorice ale județului Timiș* (LMI) cu scopul verificării informațiilor pe teren, muncă finalizată în anul 2011 prin lucrarea: *ArheoGIS. Baza de date a patrimoniului arheologic cuprins în Lista Monumentelor Istorice a județului Timiș*. Rezultatele cercetărilor de teren au la bază proiectul de cercetare științifică *eGISpat Timiș. Repertoriul topografic al siturilor din LMI - Secțiunea Arheologie*, proiect având ca și parteneri Universitatea de Vest din Timișoara (Facultatea de Litere, Istorie și Teologie, Catedra de Istorie și Facultatea de Chimie, Biologie, Geografie, Departamentul de Geografie) respectiv Ministerul Culturii și Cultelor, Direcția pentru Cultură, Culte și Patrimoniu Cultural Național a județului Timiș¹²¹. Pe baza cercetărilor de teren efectuate, pe lângă siturile arheologice cunoscute, care au suferit modificări în propunerea lor pentru LMI, autorii au mai descoperit numeroase situri inedite printre care și situri aparținând primei epoci a fierului. În contextul acestui proiect a fost identificat și situl arheologic de la Unip-“Dealul Cetățuica”. Informația bibliografică care exista despre acest punct era prezentată de către Fl. Medeleț și I. Bugilan, în studiul lor de repertoriere a movilelor de pământ de pe teritoriul Banatului, unde la Unip aceștia menționează rezervațiile arheologice “*Movilele de la ocoale*” și “*Dealul Cetățuica*”. În LMI Timiș era pomenită în mod eronat o așezare paleolitică de mileniul VI î.Hr. (sic!). După efectuarea unor periegeze sistematice și cartografierea sitului, utilizând stația totală, situl arheologic de la Unip-“Dealul Cetățuica” devine șantierul școală al Facultății de Istorie din cadrul Universității de Vest din Timișoara în anul 2009. În același an, după efectuarea prospecțiunilor geofizice și pedologice, s-a trecut la deschiderea S1/2009. Un an mai târziu, pe lângă continuarea S1/2009, s-a deschis o suprafață denumită S2/2010. În anul 2011 s-a avut în vedere finalizarea suprafeței S2 și a

¹¹⁹ Medeleț *et alii*, 2003, p. 93-95.

¹²⁰ Bozu, 2010, p. 223-236.

¹²¹ Măruia *et alii*, 2011, p. 11.

început excavarea suprafeței S4 iar pe lângă s-a mai deschis o mică casetă în afara platoului, unde sub un nivel aluvionar a fost descoperit un cuptor dacic. În vara anului 2012 au fost mai fost deschise două suprafețe distincte, S5 și S6, finalizarea excavării celei din urmă s-a produs în vara anului 2013. Din punct de vedere al materialului arheologic situl este foarte bogat, cuprinzând materiale aparținând unor epoci diferite, printre care și foarte mult material aparținând primei epoci a fierului¹²². Habitatul uman din prima epocă a fierului de la Unip-“Dealul Cetățuica” va fi analizat într-un studiu viitor.

Cercetările sistematice de suprafață din hotarul localității Liebling (jud. Timiș) efectuate de Cristian Floca în perioada 2010-'12 au identificat numeroase situri arheologice necunoscute până la aceea dată, printre care și cele inedite aparținând primei epoci a fierului. Obiectivele aparținând epocii în discuție sunt în număr de 10 (L. 36, L. 45, L. 52, L. 57, L. 78, L. 79, L. 85, L. 86, L. 89, L. 92), încadrate cronologic Hallstatt-ului timpuriu, grupului cultural de tip Gornea-Kalakača. Autorul propune o analiză asupra materialelor ceramice începând de la degresant până la probleme de ordin tipologic ale decorului¹²³.

În linii mari acest studiu prezintă cercetarea bănățeană a primei epoci a fierului sperând că în viitorul apropiat cercetările interdisciplinare realizate la standardele moderne să fie de așa amploare încât tot ce s-a scris și cercetat până acum să reprezinte un procent infim în întreaga bază informațională a acestei epoci.

Lista ilustrațiilor

Fig. 1. Profilul sudic al secțiunii, locuința 1, Remetea Mare-“Gomila lui Gabor” (apud Medeleț, 1991, p. 64, fig. 2) (Descrierea profilului: 1. Humus; 2. Sol negru cenușos; 3. Lut galben; 4. Strat de cultură cu fragmente ceramice și chirpici; 5. Podina fazei I; 6. Strat de umplutură amestecat cu fragmente ceramice și chirpici; 7. Podina fazei II; 8. Strat de umplutură cu lemn carbonizat și fragmente ceramice; 9. Podina fazei III; 10. Lut înroșit de foc).

Fig. 2. Tumulul T2, Balta Sărată (apud Rogozea, 1983, p. 146).

Fig. 3. Planul și profilul casetei 1, Valea Timișului-“Rovină” (apud Gumă, 1977b, p. 48).

Fig. 4. Planul și profilul casetei 3, Valea Timișului-“Rovină” (apud Gumă, 1977b, p. 48).

Fig. 5. Planul și profilul complexului B2 Ha, Gornea-“Căunița de Sus” (apud Gumă, 1979b, p. 139, Pl. III).

¹²² Medeleț-Bugilan, 1987, p. 175; Bolcu, 2011, p. 6-7.

¹²³ Informațiile au fost preluate din manuscrisul pus la dispoziție de către Cristian Floca căruia doresc să-i mulțumesc și pe această cale pentru informațiile amabile și oferirea accesului liber la disertația sa, lucrare care va face subiectul monografiei arheologice a localității Liebling.

Fig. 6. Profilul estic al secțiunii 18 de la Gornea-“*Țărmuri*” (*apud* Gumă, 1979b, p. 151, Planșa XIV).

Fig. 7. Planul și profilul casetei 1, Gornea-“*Pod Păzăriște*” (*apud* Gumă, 1979b, p. 151, Planșa XIV)

BIBLIOGRAFIE

- Babeș, 1971 Babeș, M., 1971, *Les fouilles archéologiques en Roumanie*, în *Dacia*, 15, p. 359-394.
- Bader, 1983b Bader, T., 1983, *Evoluția fibulelor pe teritoriul României de la sfârșitul epocii bronzului până în perioada Hallstattului târziu*, în *Thraco-Dacica*, IV, p. 12-22.
- Berciu, 1939 Berciu, D., 1939, *Arheologia preistorică a Olteniei*, Craiova.
- Berciu, 1953 Berciu, D., 1953, *Catalogul Muzeului arheologic din Turnu Severin*, în *Materiale și Cercetări Arheologice*, I, București, p. 589-691.
- Berciu-Comșa, 1956 Berciu, D., Comșa, E., 1956, *Săpăturile de și Balta Verde și Gogoșu (1946-1950)*, în *Materiale și Cercetări Arheologice*, II, p. 251-490.
- Berkeszi, 1908 Berkeszi, I., 1908, *A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeum Temesvárott*, în *Muzeumi és Könyvtári Értesítő*, A Muzeumok és Könyvtárak Orsz. Főfelügyelőségének és Országos Tanácsának Hivatalos Közlönye, 4. füzet, p. 198-212, *online* <http://digitalia.tudaskozpont-pecs.hu/boo ks/muzeumi-es-konyvtari-ertesito-1907-1918/htm/1908-4/pdf/b198.pdf>
- Bolcu, 2011 Bolcu, L., 2011, *Șantierul arheologic Unip "Dealul Cetățuica"*. *Rezultate preliminare ale campaniilor 2007-2010*, Universitatea de Vest din Timișoara, Disertație (ms).
- Bozu, 1982 Bozu, O., 1982, *Depozitul de bronzuri de la Fizeș (județul Caraș-Severin)*, în *Studii și Comunicări. Etnografie. Istorie*, Caransebeș, 4, p. 137-154.
- Bozu, 2010 Bozu, F., 2010, *Archaeological rescue excavations on the south slope of Chiliz hill in Vărădia village, Caraș-Severin County*, în *Banatica*, p. 223-227.
- Cedică-Medelet, 2002 Cedică, V., Medelet, Fl., 2002, *Fortificația de pământ de la Herneacova (com. Recaș, jud. Timiș)*, în *Patrimonium Banaticum*, Timișoara, 1, p. 85-86.
- Childe, 1929 Childe, G., 1929, *The Dabube in Prehistory*, Oxford.
- Daicoviciu-Miloia, 1930 Daicoviciu, C., Miloia, I., 1930, *Cercetări arheologice în Banatul de sud*, în *Analele Banatului*, 4, III, p. 1-9.
- Dumitrescu-Vulpe, 1988 Dumitrescu, Vl., Vulpe, Al., 1988, *Dacia înainte de Dromihete*, București.
- Foltiny, 1955 Foltiny, S., 1955, *Zur Chronologie der Bronzezeit des Karpatenbeckens*, Bonn.
- Foltiny, 1967 Foltiny, S., 1967, *Neue Angaben zur Kenntnis der urnenfelderzeitlichen*, în *Apulum*, VI, p. 49-71.
- Foltiny, 1968c Foltiny, S., 1968, *Zum Problem der sogenannten „Pseudo-Protovillanoveanrenen"*, în *Origini*, p. 333-356.

- Gogâltan, 1989 Gogâltan, Fl., 1989, *Bronzuri izolate din Banat (Br. C-Ha C)*, în *Symposia Thracologica*, 7, Tulcea, p. 271.
- Gumă, 1977 Gumă, M., Gumă, N., 1977, *Săpături de salvare la valea Timișului (județul Caraș-Severin)*, în *Banatica*, IV, p. 45-68.
- Gumă, 1979a Gumă, M., 1979, *Date noi privind descoperirile hallstattiene de la Gornea*, în *Banatica* 5, p. 115-180.
- Gumă, 1981 Gumă, M., 1981, *Câteva observații asupra grupului Bosut*, în *Studii și Comunicări de Istorie Veche și Arheologie*, București, 32, 1, p. 43-66.
- Gumă, 1983 Gumă, M., 1983, *Contribuții la cunoașterea culturii Basarabi în Banat*, în *Banatica* 7, p. 65-138.
- Gumă, 1984 Gumă, M., 1984, *Precizări cronologice și culturale privind grupele hallstattiene timpurii din sud-vestul României*, în *Symposia Thracologica*, I, p. 25-26.
- Gumă, 1987 Gumă, M., 1987, *Considerații privind geneza primei epoci a fierului în sud-vestul României*, în *Symposia Thracologica*, 5, p. 71-72.
- Gumă, 1992 Gumă, M., 1992, *Prima epocă a fierului în zona de sud a Banatului*, în *Symposia Thracologica*, 9, p. 26-37.
- Gumă, 1993 Gumă, M., 1993, ***Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României***, în *Bibliotheca Thracologica*, Institutul Român de Tracologie, București, 4.
- Gumă, 1995 Gumă, M., 1995, *The end of the Bronze Age and the beginning of the Early Iron Age in SW Romania, N Serbia and NW Bulgaria. A short review*, în *Thraco-Dacica*, Institutul Român de Tracologie, București, 16, p. 99-138.
- Gumă-Dragomir, 1981 Gumă, M., Dragomir, I., 1981, *Câteva descoperiri din prima și a doua epocă a fierului în Clisura Dunării*, în *Banatica*, p. 107-124.
- Gumă-Popescu, 1992 Gumă, M., Popescu, O., 1992, *Un nou depozit de bronzuri descoperit în zona Caransebeșului*, în *Thraco-Dacica*, Institutul Român de Tracologie, București, 13, p. 53-58.
- Hänsel, 1976 Hänsel, N., 1976, *Die Gliederung der alteren Hallstattzeit in thrakischer raum*, în *Thracica*, III, Sofia, p. 87-94.
- Horedt, 1974 Horedt, K., 1974, *Befestigte Siedlungen der Spatbronze und der Hallstattzeit im Innerkarpatischen Rumanien*, în *Symposium Bratislava*, p. 205-228.
- Jahrbuch, 1856 –, 1856, *Conservatoren in dem Kronländern*, în *Jahrbuch der kaiserl. königl. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale* [Band I], Wien, In Commission bei dem kaiserl. königl. Hof-Buchhändler Wilhelm Braumüller, p. 38-40.
- Iaroslavschi, 1973 Iaroslavschi, E., 1973, *Depozitul de bronzuri de la Drencova*, în *Banatica*, 2, p. 79-84.

- Iaroslavschi-Lazarovici, 1979 Iaroslavschi, E., Lazarovici, Gh., 1979, *Vestigii arheologice în bazinul Carașului*, în *Acta Musei Napocensis*, Cluj-Napoca, XVI, p. 447-464.
- Kakucs, 1977 Kakucs, L., 1977, *Unele informații de arhivă privind cercetările arheologice efectuate în Banat între 1872- 1918*, în *Banatica*, IV, Reșița, p. 471-478.
- László, 1972a László, A., 1972, *Cu privire la legăturile culturii Gáva cu culturile contemporane din bazinul Dunării de mijloc*, în *Centrul muzeal orădean*, Oradea, p. 173-224.
- László, 1973 László, A., 1973, *Considerații asupra ceramicii de tip Gáva din Hallstattul timpuriu*, în *Studii și Cercetări de Istorie Veche*, Institutul de Arheologie București, 4, p. 575-609.
- Lazarovici, 1977b Lazarovici, Gh., 1977, *Gornea. Preistorie*, în *Caiete Banatica*, 5, Reșița .
- Liuba-Iana, 1985 Liuba, S., Iana, A., 1985, *Topografia satului și hotarului Maidan*, Caransebeș.
- Lotoreanu, 1935 Lotoreanu, I., 1935, *Monografia Banatului*, I, Timișoara.
- Luca, 2006 Luca, S. A., 2006, *Descoperiri arheologice din Banatul românesc – repertoriu –*, în *Bibliotheca Septemcastrensis*, 18, Sibiu.
- Măruia et alii, 2011 Măruia, L., Micle, D., Cîntar, A., Ardelean, M., Stavilă, A., Bolcu, L., Borlea, O., Horak, P., Timoc, C., Floca, C., Vidra, L., 2011, *ArheoGIS. Baza de date a siturilor arheologice cuprinse în Lista Monumentelor Istorice a județului Timiș*, Editura BioFlux, Cluj Napoca.
- Medeleț, 1975a Medeleț, Fl., 1975, *Situla de la Remetea Mare (jud. Timiș)*, în *Banatica*, 3, p. 49-57.
- Medeleț, 1991 Medeleț, Fl., 1991, *O locuință hallstattiană de la Remetea Mare-„Gomila lui Gabor” (jud. Timiș)*, în *Thraco-Dacica*, Institutul Român de Tracologie, București, 12, p. 63-84.
- Medeleț, 1993 Medeleț, Fl., 1993, *În legătură cu fortificația de pământ de la Cornești (comuna Orțișoara, județul Timiș)*, în *Analele Banatului*, SN, 2, p. 119-150.
- Medeleț-Bugilan, 1987 Medeleț, Fl., Bugilan, I., 1987, *Contribuții la problema și la repertoriul movilelor de pământ din Banat*, în *Banatica*, 9, p. 87-198.
- Medeleț et alii, 2002-2003 Medeleț, Fl., Cedică, V., Mare, M., Chiu, F., Rogozea, P., 2002-2003, *Cercetările arheologice de la Herneacova-Cetate (com. Recaș, jud. Timiș). Campania 2003 (I)*, în *Analele Banatului*, SN, 10-11, p. 93-96.
- Medeleț-Râmneanțu, 2003 Medeleț, Fl., Râmneanțu, V., 2003, *Muzeul Banatului. File de cronică (II), 1918-1948*, Timișoara.

- Miloia *et alii*, 1997 Miloia, M., Turcuș, A., Mudura, Gh., Săcară, N., 1997, **Omagiu Ioachim Miloia. Un erudit cărturar (1897-1940)**, Timișoara.
- Morintz, 1974 Morintz, S., 1994, *Sfârșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului în spațiul carpato-balcanic*, în *Revista de Istorie*, 27, București, p. 897-906.
- Morintz, 1978 Morintz, S., 1978, **Contribuții la istoria tracilor timpurii**, I, București.
- Morintz-Roman, 1969 Morintz, S., Roman, P., 1969, *Un nou grup hallstattanian timpuriu în sud-vestul României - Insula Banului*, în *Studii și Comunicări de Istorie Veche și Arheologie*, București, 20, p. 393-423.
- Nică, 1974 Nică, M., 1974, *Complexul de tumuli hallstattieni de la Ieșelnița*, în *Historica*, III, Craiova, p. 7-42.
- Oprinescu, 1990 Oprinescu, A., 1990, *Depozitul de bronzuri de la Pojejena*, în *Banatica*, 10, p. 81-87.
- Pârvan, 1926 Pârvan, V., 1926, **O protoistorie a Daciei**, București.
- Petrescu-Dîmbovița, 1978b Petrescu-Dîmbovița, M., 1978, **Scurtă istorie a Daciei preromane**, București.
- Petrescu-Dîmbovița-Vulpe *et alii*, 2001 Petrescu-Dîmbovița, M., (coord.), Vulpe, A., (coord.), Avram, A., Babeș, M., Badea, L., Boșcaiu, N., Botezatu, D., Cristescu, M., Glodariu, I., Haimovici, S., László, A., Monah, D., Panin, N., Păunescu, A., Petolescu, C., Poenaru Bordea, Ghe., Rădulescu, A., Rădulescu, C., Tufescu, V., Ursulescu, N., 2001, **Istoria Românilor**, Vol. 1: **Moștenirea timpurilor îndepărtate**, București.
- Petrovszky, 1973 Petrovszky, R., 1973, *Contribuții la repertoriul arheologic al localităților județului Caraș-Severin, din paleolitic până în secolul al V-lea î.e.n. (partea I)*, în *Banatica*, 2, p. 385-394.
- Petrovszky, 1977 Petrovszky, R., 1977, *Contribuții la repertoriul arheologic al localităților județului Caraș-Severin, din paleolitic până în secolul al V-lea î.e.n. (partea III)*, în *Banatica*, 4, p. 437-462.
- Petrovszky, 1978 Petrovszky, R., 1978, *Sondajul arheologic de la Iaz (comuna Obreja, județul Caraș-Severin)*, în *Tibiscus-Istorie*, V, p. 77-96.
- Petrovszky-Gumă, 1979 Petrovszky, R., Gumă, M., 1979, *Un nou grup cultural al epocii bronzului în sud-vestul României – Descoperirile de tip Balta Sărată*, în *Studii și Comunicări. Etnografie. Istorie*, Caransebeș, p. 53-110.
- Petrovszki *et alii*, 1982 Petrovszky, R., Rogozea, P., Popescu, O., Munteanu, I., 1982, *Noi descoperiri arheologice în județul Caraș-Severin*, în *Studii și Comunicări. Etnografie. Istorie*, IV, Caransebeș, p. 323-329.
- Nestor, 1932 Nestor, I., 1932, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, în *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission*, 22, p. 129-146.

- Popescu D, 1956 Popescu, D., 1956, *Cercetări arheologice în Transilvania (I-IV)*, în *Materiale și Cercetări Arheologice*, 2, p. 41-250.
- Popescu D., 1969 Popescu, D., 1969, *Les fouilles archéologiques de 1968 dans la République Socialiste Roumaine*, în *Dacia*, NS, 13, p. 507-537.
- Popescu D., 1969 Popescu, D., 1969, *Săpăturile arheologice din Republica Socialistă România din anul 1968*, în *Studii și Comunicări de Istorie Veche și Arheologie*, 20, București, p. 471-502.
- Popescu, 1988 Popescu, O., 1988, *Piese de bronz dintr-un tumul din zona Iaz-Dâmb, județul Caraș-Severin*, în *Tibiscum*, VII, p. 275-276.
- Roska, 1942 Roska, M., 1942, *Erdély Régészeti Repertoriuma*, Cluj.
- Rogozea, 1980 Rogozea, P., 1980, *Aspecte ale Hallstattului timpuriu în Banat, Cluj, (ms)*.
- Rogozea, 1983 Rogozea, P., 1983, *Câteva descoperiri hallstattiene recente din Banat*, în *Banatica*, VII, p. 139-150.
- Rusu, 1972 Rusu, M., 1972, *Considerații asupra metalurgiei aurului în Transilvania în Bronz D și Hallstatt A*, în *Acta Musei Napocensis*, 9, Cluj-Napoca, p. 29-64.
- Rusu, 1977 Rusu, M., 1977, *Transilvania și Banatul în secolele VI-IX*, în *Banatica*, 4, p. 169-214.
- Săcărin, 1977 Săcărin, C., 1977, *Trei celturi de la Pescari*, în *Banatica*, 4, p. 111-115.
- Săcărin, 1979 Săcărin, C., 1979, *Depozitul de bronzuri de la Cozla*, în *Banatica*, 5, p. 107-114.
- Stratan, 1961 Stratan, I., 1960, *Cercetări și săpături arheologice executate de Muzeul Raional Lugoj în 1956 și 1958*, în *Materiale și Cercetări Arheologice*, București, p. 163-170.
- Stratan-Vulpe, 1977 Stratan, I., Vulpe, A., 1977, *Der Hügel von Susani*, în *Praehistorische Zeitschrift*, 52, Berlin, p. 28-60, pl. 3-28.
- Țicu, 1987 Țicu, D., 1987, *Cercetări arheologice în depresiunea Oraviței*, în *Banatica*, 9, p. 317-346.
- Vulpe, 1981 Vulpe, A., 1981, *Zur Definition und Verarbeitung der Basarabi-Kultur*, în *Materijali / Savez arheoloskih drustava Jugoslavije*, IX, Beograd, p. 179-188.